

<https://helda.helsinki.fi>

Vaikea kieli ei saa olla syrjäytymisen syy

Vanhatalo, Ulla

2020

Vanhatalo , U 2020 , ' Vaikea kieli ei saa olla syrjäytymisen syy ' , Kanava , Vuosikerta. 48 ,
Nro 7 , Sivut 28-33 .

<http://hdl.handle.net/10138/332794>

---

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

ULLA VANHATALO

Vaikea kieli ei saa olla syrjäytymisen syy

Monille ihmisille tavallinen yleiskieli on liian vaikeaa. Siksi selkokieli on saatava Suomen lakiin.

Yhteiskuntamme monimutkaistuu koko ajan. Niin monimutkaistuu myös kieli, jolla asioista puhutaan. Uusia käsitteitä tarvitaan lisää, ja kieli vastaa näihin tarpeisiin. Sanat eivät kuitenkaan ole samanlaisia luonnollisia ilmiöitä kuin puut, pensaat, tornadot tai virukset. Abstraktit käsitteet ja uudet sanat ovat aina ihmisen tuotosta. Ihmisen vastuulla on myös se, että monimutkaisista asioista puhutaan riittävän yksinkertaisilla sanoilla.

Monille ihmisille tavallinen yleiskieli on liian vaikeaa. Selkokeskuksen vuonna 2019 tekemän arvion mukaan Suomessa on jopa 650 000–750 000 ihmistä, jotka tarvitsevat selkokieltä eli tietoisesti yksinkertaistettua kieltä. Jouk-

koon kuuluu monia iäkkäitä, muistisairaita ja kehitysvammaisia ihmisiä sekä maahanmuuttajia, jotka vasta opiskelevat suomea tai ruotsia.

Jos ihminen ei ymmärrä kieltä, seuraa monenlaisia ongelmia. Hän ei saa tietoa siitä, mitä yhteiskunnassa tapahtuu. Hän ei voi tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä tai osallistua yhteiskunnan toimintaan. Jos kieli ei ole selkeää ja läpinäkyvää, yhdenvertaisuus ja muut keskeisinä pitämämme arvot vaarantuvat.

Äidinkieli on tärkein yhteiskunnallisen osallistumisen työkalu. Ihminen hahmottaa yhteiskunnan ja ilmaisee ajatuksensa kielensä kautta.

Suomen kielen sanojen merkitykset ovat usein läpinäkyviä. Yhdistämme esimerkiksi

sanojen tietää, tieto, tiedostaa, tiedustella, tietoisuus, tiede, tiedoksianto ja tietokone merkitykset toisiinsa.

Kun läpinäkyvyys yhdistyy äänne-kirjainvastaavuuteen, suomalaislapsi voi jo hyvin nuorena lukea itsenäisesti vaikkapa sanomalehteä. Peruskoulun aikana moni nuori ottaa kielen haltuunsa, ja saa tehokkaan työkalun mielipiteensä ilmaisuun ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Vahvan äidinkielen tuoma kielellinen valta-asema voimistuu sukupolvien yli. Suomea tai ruotsia toisena kielenä oppiva saa tehdä kovasti töitä päästäkseen suomalaisessa yhteiskunnassa yhtä vahvaan asemaan.

Ihminen tunnistaa äidinkieltänsä suomen edun usein vasta sitten, kun hän joutuu ilmaisemaan itseään vieraalla kielellä tai lukemaan tekstiä, jonka kaikkia sanoja ei ymmärrä. Kyky osallistua heikkenee merkittävästi. Vieraan kielen sanat ovat aluksi merkitykseltään tyhjiä, eivätkä niiden merkitykset välttämättä koskaan tavoita äidinkielen sanojen merkitysvaihteita. Kielitaidon heikkous voi johtua monesta syystä, mutta seuraus on sama: yhdenvertaisuus ja kyky osallistua vaarantuvat.

Avoimuus näkyy sanojen selkeytenä, yhdenvertaisuus yksinkertaisena kielenä

Kuvitelkaamme, että jonain aamuna näkisimme suoraan toistemme ajatuksiin ja tunteisiin ohi kielen suojamuurin. Voinemme todeta, että kieli pelastaa joutumasta ilmitappeluun puolison, pomon tai satunnaisen vastaan tulijan kanssa. Kielen avulla paitsi kerromme ajatuksistamme, myös säätelemme sitä, mitä kerromme ja miten kerromme.

On kiinnostavaa pohtia, päteekö tällainen yksilöiden välinen avoimuuden säätely myös laajemmin yhteiskunnassa. Onko yhteiskunnan tavoite toimia läpinäkyvästi ja avoimesti, poliitikon ja viranomaisen ajatuksesta kansalaisen ajatukseen? Vai toimiiko kieli myös yhteiskunnassa ymmärtämistä säätelevänä muurina? Ennen eräitä vaaleja monet puolueet halusivat selkokielistää vaalimateriaalejaan, mutta kieltäy-

tyivät lopulta käyttämästä selkoversioita. Toiko selkokielinen ilmaisu puolueiden tavoitteista esille jotakin sellaista, jota puolueet eivät olleet valmiita äänestäjille sanomaan suoraan? Kielen selkeyttämisestä on hyötyä vain silloin, kun ollaan oikeasti valmiita avoimuuteen.

Ihmisten kyky tajuta kielellisiä vihjeitä vaihtelee. Jos kieli tuntuu vaikealta, ihminen voi hätäntyä, alistua ja luovuttaa. Yhteiskunnan keskeisissä kielellisissä rakenteissa ei pidä olla mitään sellaista, joka saisi ihmiset hätäntymään. Valta-asemassa olevat viranomaiset ja poliitikot ovat vastuussa siitä, että esimerkiksi viranomaisohjeissa ja kriisiviestinnässä käytetty kieli on riittävän selkeää ja yksiselitteistä. Kielen tason epäselvyys voi johtua paitsi tietoisesta peittelystä myös taustalla käymättä jääneistä asiakeskusteluista. Jos sanoja pitää asetella varovasti, todelliset ongelmat ovat sanoja suurempia.

Valtioneuvoston kanslian mukaan ”hyvinvointivaltio tasapainottaa vahvojen ja heikkojen asemaa ja kaventaa hyvinvointieroja” (VNK:n verkkosivut, kohta ”Arvot ja ihmiskäsitys”). Hyvinvointivaltion arvot tulevat todeksi arkisissa kielenkäyttötilanteissa. Jos tahdomme toteuttaa vapautta, demokratiaa, yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta, meidän on tarkasteltava kielenkäyttöä aivan kaikkialla.

Voivatko ihmiset tehdä itseä koskevia päätöksiä ymmärrettävän tiedon pohjalta? Onko tieto palveluista saavutettavaa? Ymmärtävätkö ihmiset omaa terveydentilaa tai oikeuksia koskevia tekstejä, erityisesti sairaus- ja onnettomuustilanteissa? Tavoittaako kriisiviestinnän keskeinen sisältö kaikki maassa asuvat? Valittavan usein vastaus on ei. Seuraukset voivat olla vakavat.

Ulla Tiirilän katsauksen (teoksessa *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa*, 2017) mukaan yksi eriarvoistumiskehityksen syy on viranomaisten puutteellinen kielitietoisuus. Kyse ei ole vain yksilön oikeuksista, vaan yhteiskunnan toimivuudesta ja kustannuksista. Ihmisen kyky peitellä ajatuksia kielen avulla ei saa toteutua hallinnollisten prosessien peittelynä yhteiskunnan tasolla.

PARASKIN SANA- KIRJA ANTAA SANALLE VAIN KAPEAN PERUS- MERKITYKSEN

Sanat voivat johtaa diagnoosiin, hoitoon tai tukipäätökseen

Vaikka viestintä on paljon muutakin kuin sanoja, sanoilla on kielen järjestelmässä erityinen asema. Sanat siirtävät tehokkaasti merkityksiä. Yhteiskunnan rakenteet, normit ja ohjeet rakentuvat sanoista. Sanoja käytetään usein tiedostamatta, eikä suurin osa sanoista aiheutakaan ongelmia. Merkitykset pysyvät suurin piirtein tuttuina päivästä toiseen ja tulevat ilmi kontekstissa.

Sanat kertovat siitä, miten ihminen on asiat käsittänyt ja sisäistänyt. Vuoden 1918 sodasta käytetyt nimitykset kertovat käyttäjän käsityksistä sodan merkityksestä. Joku voi pohtia, mitä eroa on *maahanmuuttajalla*, *siirtolaisella* tai *ekspatriaatilla*, tai mitä tarkoittavat käsitteet *rehelisyys*, *totuus* ja *luottamus*. Ja mitä yhteiskunnassamme kertoo se, että suomen kieleen vakiintui termi *syryäytynyt* eikä *syryäytetty*?

Sanojen määrittelyllä on joissain tilanteissa erityisiä seurauksia. Näin on esimerkiksi silloin, kun keskustelun kohteena ovat ihmiset tai ihmisryhmät. Millaisissa tilanteissa ja kenenellä on oikeus nimetä toinen ihminen vanhukseksi, rikkaaksi, vammaiseksi, erityiseksi,

huono-osaiseksi, suomalaiseksi, rasistiksi – tai onnelliseksi? Millaisesta ihmisestä tai ihmisryhmästä silloin puhutaan? Nimeäminen liittyy ilmiöiden sinänsä tarpeelliseen tunnistamiseen ja tunnustamiseen. Tästä voi kuitenkin seurata myös haitallista kategorisointia ja leimaamista. Nimeämisen välttely puolestaan voi johtaa käytännön kielenkäytössä kömpelöihin ”henkilö, jolla on X” -rakenteisiin. Kielen tason ongelmat juontuvat usein globaaleista ilmiöistä, kuten on nähty esimerkiksi vammoihin ja syntyperään liittyvissä keskusteluissa.

Sanoilla on merkitystä myös terveydenhoidossa, jossa esimerkiksi masennusta tai adhd:tä diagnosoidaan kyselylomakkeiden avulla. Hoitava lääkäri luottaa siihen, että asiakas ymmärtää sanat *huolestuneisuus*, *voimavara* tai *ahdistaa* samalla tavalla kuin lomakkeen laatija. Rastit oikeiden sanojen kohdalla johtavat diagnoosiin, hoitoon ja tukipäätöksiin. Mutta ymmärtävätkö kaikki vastaanotolle tulevat psykometriikan abstraktia lomakekieltä?

Keskustelut sanojen merkityksistä kiristyvät, jos ihmiset eivät osaa tai halua ymmärtää toisiaan. Väärin ymmärtämiset kulmineituvat monitulkintaisiin sanoihin. *Mitä oikein tarkoittit, kun käytit tuollaista sanaa?* Kyllä minä tiedän, mitä tuo sana tarkoittaa! Yleisesti hyväksytyn käsityksen mukaan kaikilla on oikeus oman äidinkieltensä sanoihin ja merkityksiin. Tosielämän tilanteissa yksillä on tätä oikeutta enemmän kuin toisilla. Erilaiset kielenulkoiset asetelmat realisoituvat siinä, kuka on pätevä käyttämään sanoja tai määrittelemään merkityksiä. Kuka aavistaa nousevan ilmiön ensimmäisten joukossa ja valitsee sanat, joilla ilmiöstä aletaan puhua? Mihin sanaan tarttuu media?

Ajatellaanpa vaikka *kansanryhmää vastaan kiihottamista*, *loukkaamista* tai *kulttuurista omimista*. Mitä monimutkaisemmasta sanasta on kyse, sitä parempaa kielitaitoa merkityksestä käytävä keskustelu vaatii. Ilmiöt sinänsä koskevat kaikkia, mutta vain osa kielenpuhujista voi osallistua yleiskielellä käytävään keskusteluun merkityksistä.

Sanan merkityksen luonteeseen kuuluu jous-

tavuus ja tietty tavoittamattomuus. Kieli taipuu moneen kuvaillessaan mutkikasta maailmaa. Tämä ei sinänsä ole ongelma. Ongelma on se, jos yhteiskunnassa puuttuu tieto, tahto tai välineet vaikeiden sanojen selittämiseksi tai kielen tietoiseksi helpottamiseksi tilanteissa, joissa vaikea kieli uhkaa yhteiskunnan keskeisten arvojen toteutumista.

Sanojen merkitystä ja käyttöä on analysoitava oikeilla menetelmillä

Kun käsitteitä määritellään, sanojen määrittelyissä käytetään toisia sanoja. Kielentutkimus pyrkii tarkastelemaan objektiivisesti kieltä ja sitä, mitä ihmiset kielellä tekevät. Leksikaalisen semantiikan tutkijan tehtävä on tunnistaa sanojen sisältämiä merkityksiä, sanojen välisiä suhteita ja eri kielten välillä liikkuvien sanojen merkityskenttien eroja.

Merkityksen tutkiminen ei ole ihan helppoa. Merkityksen tutkimuksen työkalupakista löytyy kuitenkin useita välineitä, joita voi hyödyntää yhteiskunnan kielellisten rakenteiden tarkastelussa. Korpuksista eli laajoista digitaalisista tekstiaineistosta kuten Kielipankista saadaan tietoa esimerkiksi siitä, milloin ja missä yhteydessä jokin käsite on tullut käyttöön. Kyselyillä ja haastatteluilla voidaan saada tietoa siitä, miten eri kielenpuhujat käsittävät sanojen merkityksiä. Käsiteanalyysissa sanojen merkityksiä voidaan purkaa osiin ja vertailla vaikkapa metakielen avulla.

Kielentutkijan intuitio on mukana tutkimuskysymyksen määrittelyssä sekä menetelmien valinnassa. Eri menetelmät tuottavat tutkimuskohteena olevista sanoista toisiaan täydentävää tietoa, joka auttaa ratkaisemaan kieleen liittyviä ongelmia yhteiskunnan eri aloilla.

Selittämistä vaativat sanat voivat joskus yllättää. Esimerkiksi verbit *velvoittaa*, *suositella* tai *määrätä* voivat merkitä kansalaiselle muuta kuin mitä viranomainen tarkoittaa. Merkityskeskusteluissa näkee toisinaan vedottavan sanakirjoihin. Paraskin sanakirja antaa sanalle kuitenkin vain kapean perusmerkityksen. Sanan

todellinen merkitys syntyy ihmisten mielissä ja erilaisissa kielenkäyttötilanteissa. Tutkimukset osoittavat myös sen, että jotkin sanat ovat merkitykseltään häilyvämpiä kuin toiset. On sanoja, jotka ihmiset ymmärtävät suunnilleen samalla tavalla (esimerkiksi *minä*, *kyllä*, *tahtoa*) ja sanoja, joiden ymmärtämiseen vaikuttaa voimakkaasti konteksti ja tulkinta (esimerkiksi *va-paus*, *suomalaisuus*).

Merkitysten analysointi voi tuntua hiusten halkomiselta. Mutta jos kiista syntyy syystä tai toisesta, silloin todella mennään sanojen ytimiin ja halotaan hiuksia. Kielentutkimuksen menetelmät ohjaavat systemaattiseen merkitysanalyysiin mutu-keskustelun sijaan. Vaikka täydellistä tietoa merkityksestä ei voi saada, nostaa tutkimus käsitteisiin kertyneitä merkityksiä esiin parhaalla mahdollisella tavalla.

Kieli on kompleksinen järjestelmä, jota voidaan tietoisesti yksinkertaistaa

Yksinkertaisen tekeminen on kovaa työtä, toteasi aikanaan Steve Jobs. Kieleen pätee sama kuin iPadeihin: yksinkertaistaminen vaatii joiltakin kovaa työtä, mutta onnistunut lopputulos mahdollistaa monille mukavan käyttäjäkokemuksen. Ihmisellä on kyky mukauttaa kommunikointiaan vastaanottajan mukaan, kuten Arto Mustajoki havainnollistaa tuoreessa kirjassaan *Väärinymmärryksiä* (2020). Kielen selkeyttäminen kirkastaa usein myös ajattelua.

Luonnollinen kieli on kompleksinen järjestelmä. Jos esimerkiksi sanastoa helpotetaan, niin lauserakenne voi samalla mutkistua. Yksittäiseen sanaan voi olla tiivistynyt paljon asiaa, jonka purkaminen aiheuttaa paljon selittävää tekstiä. Vastaanottajan – eli siis puheen kuuli-jan tai tekstin lukijan – näkökulmasta erilaiset kielen piirteet voivat helpottaa tai vaikeuttaa ymmärtämistä. Siinä missä kehitysvamma tai muistisairauskaan ei välttämättä estä suomalaista hallitsemasta toistakymmentä sijamuotoa, korkeakoulutetulle maahanmuuttajalle suomen sijajärjestelmä voi olla hyvin vaikea. Maahanmuuttajalle voi sopia sen sijaan vieras-

SELKOKIELI VOI TUODA YMMÄRTÄMISEN LUKSUSTA KAIKILLE.

sanojen käyttö, mutta kehitysvammaiselle tai vähän koulutusta saaneelle henkilölle ne voivat olla vaikeita.

Englanninkielisessä maailmassa muutamat asianajajat tajusivat jo yli 40 vuotta sitten asiakkaiden tulevan sen juristin luo, jonka puhetta he ymmärtävät. Vastavoimana mutkikkaalle juridiselle kielelle (*legalese*), syntyi selkeä kieli, *Plain English*. Näkökulma vaihtui täsmällisyyttä tavoittelevasta juristista maksavaan asiakkaaseen.

Plain English Movement ei jäänyt yksin. Pyrkimys selkeään kieleen sai jalansijaa myös muissa kieliympäristöissä ja muilla kielenkäytön alueilla. Suomessa Kotimaisten kielten keskuksen eli Kotuksen lakisääteinen tehtävä on kielenhuoltotyö, johon kuuluu myös hyvän virkakielen ja laajemminkin selkeän kielen edistäminen. Kotus tekee tässä yhteistyötä esimerkiksi valtioneuvoston kanslian, Verohallinnon ja Kelan kanssa.

Kielen yksinkertaistamisen jatkumo ei pysähdy selkeään kieleen. Siinä missä selkeä kieli (*plain language*) on suunnattu tavallisille kielenpuhujille, selkokieli (*easy language* tai *easy-to-read language*) tavoittelee niitä ihmisiä, joille selkeä kielikin on liian vaikeaa. Selkokielessä sanastoa, rakennetta ja sisältöä yksinkertaiste-

taan voimakkaasti. Vaikeita, pitkiä ja abstrakteja sanoja vältetään tai ne selitetään. Suositetaan rakenteiden perusmuotoja ja kaikkein yleisimpiä muotoja. Sisällöstä karsitaan kaikki tarpeeton ja asioiden esittämisjärjestykseen kiinnitetään huomiota. Pyrkimys on kaikin tavoin tehdä ymmärtäminen helpoksi.

Selkokielisessä suullisessa vuorovaikutuksessa korostuvat toisen ihmisen kohtaamisen ja yhteistyön vaalimisen taidot, kuten Leela Laura Leskelä kuvaa teoksessaan *Selkokieli – Saavutettavan kielen opas* (2019). Selkokielen käyttöala kattaa viranomaiskielen, uutistekstit ja kaunokirjallisuuden. Suomessa selkokielen asiaa on pitkäjänteisesti edistänyt Selkokeskus, joka toimii osana Kehitysvammaliittoa ja jonka toimintaa ohjaa Selkokielen neuvottelukunta.

Selkokielen tutkimuksessa kokeillaan parhaillaan, voisiko kielen tutkijoiden kehittämä alkusanakieli (*Natural Semantic Metalanguage*) toimia kaikkein helpoimman selkokielen keskeisenä sanastona. Alkusanakielessä noin 65 yksinkertaisella sanalla (esimerkiksi *minä*, *tietää*, *tässä*) selitetään erityisesti abstrakteja asioita. Alkusanakielen laajennetussa versiossa (*minimal languages*) on noin 200–300 sanaa. Voisiko alkusanojen avulla määritellä yhteiskunnan kannalta keskeiset käsitteet ilman kehämääritelmiä ja niin, että kaikilla olisi yhdenvertainen mahdollisuus ymmärtää ne?

Kielentutkimuksessa on myös muuta helpon sanaston tutkimusta, jonka hyödyllisyyttä käytännön elämässä kannattaisi ennakoluulottomasti kokeilla.

Mitä kielen helpottamiseksi tulisi tehdä?

Kielenkäytön muokkaaminen ei aina ole helppoa. Kieli on olemisen tapa, ja oman kielenkäytön arviointi tai arvostelu voi tuntua jopa loukkaavalta. Muutosta voi helpottaa sen tiedostaminen, että vaikea kieli sille kuulumattomassa paikassa rikkoo yhteiskunnan keskeisiä arvoja vastaan.

Seuraavassa esitän ehdotuksia ensin kaikille

tämän artikkelin lukijoille ja sitten niille, joilla on valtaa vaikuttaa yhteiskunnan asioihin.

Hyvä valistunut kansalainen! Älä hyväksy epäselvää kieltä. Vaadi ymmärrettäviä perusteluja sanojen määritelmille. Opi tunnistamaan tilanteet, joissa sinun kannattaa käyttää selkokieltä. Hanki perustiedot selkokielestä Selkokeskuksen sivuilta. Jos haluat perehtyä asiaan kunnolla, lue Leealaura Leskelän kirja *Selkokieli – Saavutettavan kielen opas*. Mieti omaa suhdettasi kieleen. Mitä ajattelet, jos esimerkiksi uutistenlukija, lääkäri tai lastentarhanopettaja puhuukin suomea vierasperäisellä korostuksella?

Arvoisa päättäjälä! Kielen on oltava osa saavutettavuutta. Saavutettava kieli on nähtävä jatkumona, jossa selkeällä kielellä ja selkokielellä on omat tehtävänsä. Selkosuomen ja selkoruotsin (*lätt språk*) on oltava Suomessa tärkeämpiä kuin englanti. Selkokieli on saatava Suomen lakiin, kuten Selkokielen toimenpideohjelma 2019–2022 vaatii. Selkokielelle on saatava virallinen asema, vastaava viranomainen ja budjetti. Rahat löytyvät, kun vaikeasta kielestä aiheutuvat kustannukset saadaan kuriin. Selkokielen ja selkeän kielen koulutusta eri asteilla on lisättävä, ja opetuksen on perustuttava tutkittuun tietoon. Viranomaisten keskeisen viestinnän, etenkin kriisiviestinnän, on oltava selkokielistä. Yhteiskunnan toiminnan kannalta keskeinen käsitteistö on selitettävä selkokielellä, tätä varten on luotava kansalaisen termipankki. Selkoviestinnän koulutusta tarvitaan kaikille niille, jotka kohtaavat työssään esimerkiksi maahanmuuttajia tai muistisairaita. Selkokieli on kauppattava niin, että se on helppo ottaa käyttöön yhteiskunnan eri tahoilla poliisista pankkeihin.

Visio 2030: Selkokieli on Suomessa kansalaistaito

Todennäköisesti elämme jatkossakin hyvinvointiyhteiskunnassa, jossa ihmiset syrjäytyvät (tai heidät syrjäytetään?) köyhyyden, sairauksien ja yksinäisyyden takia. Vaikea kieli sen sijaan ei enää saa olla syrjäytymisen (tai syrjäyt-

tämisen?) syy. Selkokieli on tulevaisuuden Suomessa itsestäänselvyys. Hallituksen tiedotustilaisuuden tv-lähetyksen alalaidassa juoksee selkokielineen teksti, tasavallan presidentti aloittaa puheensa kansalaisille selkokielisellä tiivistyksellä, puhelinliikkeen ovenpielestä löytyy selkotunnus, lääkäri puhuu selkoa ja opettaja kohtaa oppilaan vanhemmat tarvittaessa selkokielellä.

Selkokieli voi tuoda ymmärtämisen luksusta kaikille. Ennen kaikkea selkokieli on niille, joille yleiskieli ei ole vaihtoehto. Niille, joiden osallisuus ja yhdenvertaisuus on kielen selkeydestä kiinni. ■